

GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV A ŽIDIA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

PETER BORZA

BORZA, Peter. The Greek Catholic Church and the Jews in Slovakia in 1939 – 1945. *Historický časopis*, 2017, 65, 3, pp. 493-513, Bratislava.

Greek Catholics and Jews in the years 1939 – 1945 involuntarily found themselves in opposition to the wartime Slovak Republic facing unfair anti-Semitic and national politics. Both communities were affected by restrictive measures to different extents but for the Jews they had tragic consequences. Christian faith, disapproval of the anti-Semitic policy of the ruling regime, and especially the publicly declared attitude and concrete actions of the Bishop of Prešov Pavel Peter Gajdič led many Greek Catholics to render assistance to racially persecuted people. Despite the considerable lapse of time and the nature of research problems, combination of the preserved Church and State archival documents with the testimonies of the rescued and their descendants gathered by the oral history method, we succeeded in reconstructing the attitudes and activities of the Greek Catholic Church in favour of the Jews.

Keywords: Greek Catholic Church. Jews. Slovak state. Deportations. Rescue of the Jews.

Významné zmeny geopolitickej situácie v strednej Európe koncom tridsiatych rokov dvadsiateho storočia priniesli nové podmienky pre pôsobenie gréckokatolíckej cirkvi na území Slovenska. Tá sa musela vyrovnáť so zmenou hraníc aj politického systému a s nárastom slovenského nacionalizmu, ktorý vystupoval aj proti gréckokatolíckym cirkevným predstaviteľom, zvlášť proti biskupovi Pavlovi Petrovi Gajdičovi.

Gréckokatolícke obyvateľstvo sa podľa sčítaní v medzivojnovom období koncentrovalo prevažne v oblasti východného Slovenska a jeho národnostné zloženie nebolo jednoliate. Gréckokatolícku cirkev tvorili veriaci slovenskej, rusínskej, maďarskej, rómskej a poľskej národnosti. Roku 1930 sčítanie obyvateľstva vykazovalo na území Slovenska 213 725 gréckokatolíkov, z toho 109 826 veriacich uviedlo slovenskú národnosť, 87 494 patrilo k „ruským národnostiam“ (sčítanie obyvateľstva uvádzalo iba ruskú alebo maloruskú národnosť, pričom obidve sa uvádzali spoločne; reálne išlo o Rusínov a Ukrajincov), maďarskú národnosť uviedlo 12 398 gréckokatolíkov, 1964 sa prihlásilo k rómskej národnosti a 1293 uviedlo poľskú národnosť.¹ V rámci Československej republiky (ČSR) boli gréckokatolíci organizovaní v dvoch správnych celkoch – v Prešovskej a Mukačevskej eparchii. Po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 sa situácia zmenila a na území Slovenska, najmä kvôli zmene hraníc, poklesol počet gréckokatolíkov, pričom zmeny zasiahli aj organizačné štruktúry gréckokatolíckej cirkvi. Podľa neoficiálnych výsledkov sčítania obyvateľstva z roku 1940 žilo na Slovensku 176 341

1 LETZ, Róbert. Postavenie Gréckokatolíckej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945 – 1968. In *Historický časopis*, 1996, roč. 44, č. 2, s. 262-263. ISSN 0018-2575.

gréckokatolíkov, z ktorých bolo 115 060 slovenskej národnosti, 49 784 rusínskej národnosti, 9 265 ruskej národnosti, 197 ukrajinskej národnosti a 2 035 inej, prevažne rómskej národnosti.² Oficiálne výsledky sčítania však počet gréckokatolíkov zvýšili na 183 129 veriacich, pričom drvivá väčšina z nich žila na východe štátu.³

Prešovskú eparchiu v období trvania slovenského štátu tvorilo 154 farností, ako aj 47 farností Mukačevskej eparchie, pre ktoré Svätá stolica zriadila Apoštolskú administratúru so sídlom v Michalovciach a zverila ju do jurisdikcie administrátora Prešovskej eparchie biskupa Gojdiča.⁴

Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 tvorili Židia druhú najväčšiu národnostnú menšinu Slovenska s 2,9 % podielom medzi štátnymi príslušníkmi. Zaujímavosťou pri tomto obyvateľstve bolo, že hoci boli početní, ani v jednej obci na Slovensku netvorili väčšinu. Tradične sa koncentrovali v mestách, ale na východnom Slovensku boli početnejší na vidieku.⁵ V rámci územnosprávneho členenia boli Židia najpočetnejšie zastúpení v Šariško-zemplínskej župe, a to v okresoch Bardejov, Michalovce, Humenné, Medzilaborce, Prešov a Stropkov. Výsledky sčítania obyvateľstva pri porovnaní s cenami z minulosti vykazovali výrazný nárast osôb hlásiacich sa k židovskej národnosti. Spôsobilo to nové zadefinovanie židovskej národnosti, ktoré prinieslo povinnosť osobám izraelského vierovyznania, ako aj konvertitom zo židovskej viery na inú hlásiť sa k židovskej národnosti. Tieto pravidlá bránili slobodnej voľbe národnosti, čo viedlo k nárastu prihlásených – na Slovensku sa v roku 1940 k židovskej národnosti hlásilo 74 438 osôb, pričom len dva roky predtým sa ešte v rámci československého sčítania prihlásilo ani nie 29 000 Židov.⁶ Vyšší počet (89 000) vykazovali štátne orgány zodpovedné za riešenie židovskej otázky, ktoré pracovali s celkovým počtom osôb židovského pôvodu na Slovensku, a nielen s počtom slovenských občanov – Židov registrovaných v cenzu z roku 1940.⁷

Po vyhlásení autonómie Slovenska v roku 1938, a najmä po 14. marci 1939, sa pozornosť vládnych kruhov upriamila aj na národnostnú menšinu Rusínov, ktorej viditeľným reprezentantom bol prešovský biskup, ako aj mnohí iní gréckokatolícki duchovní. Biskup sa stal terčom nebývalých útokov zo strany štátneho aparátu, ale aj z radov vlastného duchovenstva. V auguste 1939 vzniklo memorandum gréckokatolíckych duchovných

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) 209, kartón (ďalej k.) 290. Gréckokatolícky ordinariát v Prešove a jeho pomer k SR a k slovenským záujmom, č. 47/III/ŠB/1941 zo dňa 18. januára 1941.

3 Náboženstvo prítomného obyvateľstva v roku 1940. In *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946, roč. 1, č. 1, s. 19.

4 *Schematizmus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et Administraturae apostolicae dioec. Munkačensis in Slovachia pro Anno Domini 1944*. Prešov : Typis Typographiae Andreae, 1944. 208 s.

5 TIŠLIAR, Pavol. *Národnostný kataster Slovenska v roku 1940*. Bratislava : SNA, 2011, s. 38. ISBN 978-80-970666-2-8.

6 ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940*. Brno : Tribún EU, 2012, s. 184-186. ISBN 978-80-263-0264-3. Tiež ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava : Infosat, 2009, s. 146-149. ISBN 978-80-89398-07-2.

7 NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Zvolen : Klemo, 2005, s. 48. ISBN 80-969242-3-0.

slovenskej národnosti, v ktorom duchovní vyjadrili nespokojnosť s postupom biskupa voči gréckokatolíkom Slovákom. Riaditeľ policajného riaditeľstva v Prešove označil memorandum za sťažnosť proti administrátorovi Prešovskej eparchie a za súčasť akcie na utvorenie slovenského biskupstva v Prešove.⁸

Kampaň za odstúpenie biskupa Gojdiča sa dotýkala tak priamo jeho osoby v podobe sledovania príslušníkmi ÚŠB⁹, ako aj sprostredkovane prostredníctvom reštriktívnych opatrení namierených proti gréckokatolíckym vzdelávacím inštitúciám a duchovenstvu s tým, že príčinou takéhoto postupu je jeho osoba.¹⁰ Dôležitou oblasťou bol aj jeho kritický postoj voči vládnucemu režimu na Slovensku. Vzhľadom na tieto okolnosti biskup abdikoval listom č. 51/1939 z 22. novembra 1939 adresovanom do Ríma, v ktorom požiadal pápeža o zverenie správy biskupstva do rúk osoby, ktorá má absolútnu dôveru slovenskej vlády. Predseda vlády Vojtech Tuka v odpovedi z 31. januára 1940 vyjadril uspokojenie s rozhodnutím biskupa zrieknuť sa biskupskej funkcie a v liste sa v mene vlády zaviazal vyplatiť mu penziu 45-tisíc korún ročne aj vtedy, ak by sa zdržiaval v zahraničí.¹¹

Vatikán vyše polroka skúmal pozadie rezignácie a zvažoval alternatívy riešenia, ale 19. júla 1940 bola vydaná menovacia bula, ktorou bol biskup Gojdič uvoľnený z postu apoštolského administrátora a zároveň povýšený za sídelného biskupa Prešovskej eparchie, čím mu Svätá stolica zreteľne vyjadrila podporu.¹² Napätie medzi predstaviteľmi režimu na Slovensku a gréckokatolíckimi sa aj v nasledujúcom období stupňovalo. Sčítanie obyvateľstva v roku 1940 vyvolalo ďalšie opatrenia namierené voči gréckokatolíkom rusínskej národnosti. Biskup Gojdič vypracoval v októbri pastiersky list¹³, ktorý na strane režimu vyvolal pobúrenie a protiopatrenia spojené so zákazom jeho čítania, ako aj tresty pre kňazov, ktorí tento zákaz porušili. Trestnému oznámeniu čelil aj samotný biskup Gojdič.¹⁴

Dôležitým nástrojom na presadzovanie záujmov režimu slovenského štátu bolo aj zadržovanie kongruy, ktorá bola akýmsi platom duchovných. Vyplácanie alebo nevy-

8 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. List prezídia policajného riaditeľstva v Prešove číslo 7.764/39 prez. zo dňa 22. decembra 1939.

9 SNA Bratislava, f. 209, k. 290. List Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky číslo 9690/1939 zo dňa 18. augusta 1939.

10 Štátny archív (ďalej ŠA) Prešov, fond Odbočka ÚŠB pri policajnom riaditeľstve v Prešove, inv. č. 1477, sign. Mat 30/3, k. 25. Ruská otázka 1927 – 1943.

11 KOLEKTÍV AUTOROV. *J. E. Pavel Gojdič ČŠVV. K jeho dvadcaťročnému jubileju so dňa jep. Posvjaščenija*. Prešov : Nakladat. Družestva v Prjaševi, 1947, s. 104-105. Tiež PEKÁR, Martin - TOKÁROVÁ, Zuzana. K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých prameňov. In CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter – KOPRIV-ŇÁKOVÁ, Jana (eds.). *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 54. ISBN 978-80-555-0215-1.

12 Archív Gréckokatolíckeho arcibiskupstva (ďalej AGA) Prešov, f. Prezidiálne spisy (ďalej PS), inv. č. 75, sign. 24, rok 1940. Menovanie Gojdiča za definitívneho biskupa gr. kat. diecézy.

13 ŠA Prešov, f. Šarišsko-zemplínska župa-štátobezpečnostné (ďalej ŠŽ-ŠB), sign. 255. Sčítanie ľudu a činnosť gr. kat. biskupstva.

14 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. Pavel Gojdič, gr. kat. biskup v Prešove – trestné oznámenie č. 7624/40 prez. zo dňa 6. novembra 1940.

plácanie kongruy sa stávalo určitou formou nátlaku na biskupa alebo duchovných. Pre mnohých kňazov znamenalo nevyplácanie kongruy ohrozenie ich existenčných základov. Pozastavenie vyplácania kongruy malo poslúžiť ako prostriedok na presadenie štátnych záujmov pri obsadzovaní cirkevných funkcií jednotlivými duchovnými. Ministerstvo školstva a národnej osvety (MŠaNO) v jednej zo svojich úprav z roku 1941 zadalo ohľadom gréckokatolíckej cirkvi niekoľko princípov, ako proti nej postupovať. Vyplácanie dotácií pre cirkevné inštitúcie a kongruálnych pôžitkov ministerstvo podmieňovalo splnením svojich požiadaviek. Táto zásada sa mala pripomínať pri každom dvojstrannom rokovaní. Išlo o zorganizovanie eparchie podľa národnostného princípu, zriadenie komisie pri Župnom úrade v Prešove, ktorú by tvorili zástupcovia župného a biskupského úradu. Výsledky sčítania obyvateľstva mali poslúžiť ako podklad na vykonanie týchto opatrení.¹⁵ Kongrua bola pozastavená kňazom Vasiľovi Hopkovi a Mironovi Podhajeckému.¹⁶ Nevyplatením alebo skôr oneskorením platu bol v roku 1941 postihnutý aj samotný prešovský biskup.¹⁷

Predstaviteľom gréckokatolíckej cirkvi sa darilo vzdorovať tlaku štátnych orgánov a úspešne zabrániť vzniku komisie, ktorú pri Župnom úrade v Prešove požadovalo MŠaNO.¹⁸ Vládny uznesením z 30. septembra 1943 však bola zriadená vládna poradná komisia pre veci rusínske, gréckokatolícke a pravoslávne pod vedením ministra pravosúdia (spravodlivosti) Gejzu Fritza, ktorý pochádzal z Prešova a daná problematika mu bola dobre známa. Predsedom komisie sa stal minister pravosúdia a členmi župan Andrej Dudáš, poslanec Matej Huťka z Michaloviec, poslanec Michal Boňko z Vyšného Svidníka a profesor Ján Murín z Michaloviec. V stanovách komisie boli určené aj podmienky jej pôsobenia. Zvolával ju predseda a zasadnutia sa konali v priestoroch župného úradu v dôvernej atmosfére.

Vládne uznesenie zaviazalo jednotlivé ministerstvá, ústredné úrady a župné úrady, aby si pri riešení všetkých záležitostí Rusínov, gréckokatolíkov a pravoslávnych vyžiadali stanovisko poradnej komisie. Pri Župnom úrade v Prešove mal byť zároveň ako pomocný orgán komisie zriadený referát pre veci rusínske, gréckokatolícke a pravoslávne. Reálne fungovanie komisie a jej rozhodnutia však nie sú známe.¹⁹ A to iste aj dôsledkom zmien spôsobených nepriaznivým vývojom na východnom fronte. Záujem o riešenie rusínskej otázky, ktorá sa v značnej miere dotýkala gréckokatolíckej cirkvi, prestal byť horúcou témou a situácia sa navonok upokojila. Celkové vojnové pomery a postupné zhoršovanie hospodárskej situácie v štáte viedli k tomu, že v danej otázke až do pádu režimu neoficiálne panoval *status quo*. V zhoršených pomeroch sa biskup Gojdič spolu s duchovenstvom a veriacimi zamerával na preukazovanie životne dôležitej pomoci rasovo prenasledovaným Židom a neskôr aj vojnou postihnutým utečencom.

15 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. List číslo 43.681/41-V, zo dňa 28. mája 1941.

16 AGA Prešov, PS, sign. 59, rok 1941. V. Hopko – ustanovenie za gr. kat. biskupského tajomníka v Prešove. Zastavenie kongruálnych pôžitkov Dr. V. Hopkovi a M. Podhajeckému.

17 ŠA Prešov, f. ŠZŠ-ŠB, sign. 649. Oneskorenie platu pre biskupa Gojdiča.

18 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 290. List prezídia župného úradu Šariško-zemplínskej župy v Prešove číslo 1015/III-f/1941 ŠB, zo dňa 24. októbra 1941.

19 ŠA Bytča, f. Tatranská župa (ďalej TŽ), inv. č. 121, k. 47. Poradná komisia pre veci rusínske, gr. kat. a pravoslávne, zriadená pri Župnom úrade v Prešove.

Pomerne známe skutočnosti, že sa postavenie Židov v spoločnosti začalo po vyhlásení autonómie a neskôr po vzniku slovenského štátu dramaticky zhoršovať, nemôžu zatieniť skutočnosť predchádzajúceho pozitívneho prostredia ČSR. Jej politický systém poskytoval Židom jedny z najlepších podmienok na život s vysokou zárukou občianskych práv, čo viedlo k všestrannému rozvoju židovského obyvateľstva. Ich zapojenie do kultúrneho, hospodárskeho a spoločenského života prinášalo Slovensku výrazné hodnoty v duchovnom aj hmotnom meradle.²⁰ Realie medzivojnovnej Československej republiky dokumentujú všeobecne prijímaný názor historikov a etnológov, že obdobie rokov 1918 – 1928 možno pokladať za obdobie rozkvetu židovskej komunity. Demokratické pomery ČSR poskytovali dostatočný priestor na slobodné praktizovanie viery, vzdelávanie i spolkové aktivity. Židom sa otvoril priestor na pôsobenie v hospodárskom a spoločenskom živote, kde zaujímali popredné miesto.²¹ O to drastickejšie boli zmeny po vyhlásení autonómie v novembri 1938. Dôležitým momentom bolo aj zriadenie komisie na riešenie židovskej otázky na Slovensku počas zasadnutia vlády 23. januára 1939.²² Jej vytvorenie môžeme smelo vnímať ako prvý krok k nastoleniu problematiky židovskej otázky a legítimizovaniu ďalšieho postupu. Sériu vládnych nariadení po vzniku slovenského štátu viedla k vyčleneniu Židov na okraj spoločnosti a ako sociálna príťaž štátu bola následne odstránená násilným vystáňovaním z územia Slovenska.

Prešovu, a vlastne celému územiu Šariško-zemplínskej župy patrí vďaka jej pohlavárom smutné prvenstvo, keď župan Dudáš iniciatívne na jar 1941 nariadil Židom ako označenie nosiť trojcentimetrovú žltú pásku na ľavom ramene. Vyhláškou č. 144/1941 z 31. marca 1941 zaviedol ako prvý na Slovensku povinné označenie Židov, a tak o necelý polrok predbehol slovenskú vládu, ktorá túto povinnosť zaviedla v septembri 1941.²³ Židia v Prešove museli rešpektovať aj iné ponížujúce nariadenia, keď mali zakázané bývať na Hlinkovej ulici, ako aj v iných určených častiach mesta²⁴, navštevovať vybrané mestské parky a ulice.²⁵ Po prijatí Židovského kódexu sa ich práva ešte viac obmedzili.

20 BÜCHLER, J. Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 1. zväzok, A – K. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2009. 255 s. ISBN 978-80-8060-220-8; BÜCHLER, J. Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 2. zväzok, L – R. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2010. 237 s. ISBN 978-80-8060-228-4; BÜCHLER, J. Róbert. *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 3. zväzok, S – T. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry, 2012. 339 s. ISBN 978-80-8060-229-1.

21 BELEJ, Milan - HLAVINKA, Ján - LEVICKÝ, Juraj. *Dejiny židovskej komunity v Humennom*. Humenné : ADIN, 2013, s. 35-37, ISBN 978-80-89540-38-9. Tiež HLAVINKA, Ján. *Židovská komunita v okrese Medzilaborce v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : ÚPN, 2007, s. 33-34, ISBN 978-80-969296-8-9.

22 Vláda Slovenskej krajiny vytvorila 23. 1. 1939 komisiu na riešenie židovskej otázky na Slovensku. Jej členmi sa stali Karol Sidor, štátny minister, Mikuláš Pružinský, minister hospodárstva, Pavel Teplánsky, minister financií, Ferdinand Ďurčanský, minister dopravy a verejných prác a Július Virsík, advokát. In NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie 6. 10. 1938 – 14. 3. 1939. Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku; Židovská náboženská obec, 2001, s. 103, ISBN 80-968620-5-7.

23 HLAVINKA, Ján. Príprava a priebeh deportácií Židov na území Šariško-zemplínskej župy v roku 1942. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VII*. Bratislava : ÚPN, 2008, s. 364, ISBN 978-80-89335-08-4.

24 Prešovskí Židia nesmú bývať na ulici Andreja Hlinku. In *Slovenská sloboda*, 22. 11. 1940, roč. 3, č. 267, s. 1.

25 Ďalšie zákazy prešovským židom. In *Slovenská sloboda*, 12. 3. 1941, roč. 4, č. 59, s. 3.

V Prešove pre nich, okrem všeobecných opatrení vyplývajúcich z kódexu²⁶, začal platiť aj zákaz zdržiavať sa po 21. hodine na uliciach.²⁷ Ťaživú atmosféru protižidovských nálad vnímal prešovský biskup Gojdič, viacerí kňazi a veriaci veľmi citlivo a snažili sa na to náležite reagovať. Dôležitú úlohu pritom zohrali včasné vyjadrenia prešovského biskupa, ako aj jeho osobný príklad statočnosti. Ako sa zhoršovalo postavenie židovskej komunity, pristúpili gréckokatolíci od slov k činom. Do pomoci židovským spoluobčanom sa spolu s biskupom zapojili kňazi, rehoľníci a veriaci.

Verejné angažovanie v prospech rasovo prenasledovaných Židov zo strany prešovského biskupa a duchovenstva začalo zverejnením pastierskeho listu o rasizme a medzinárodnej situácii. Jedinečnosť pastierskeho listu z 25. januára 1939 spočíva v dvoch aspektoch. Prvým je čas vydania a druhým samotný obsah listu. V podmienkach Slovenska oba výnimočné. Čas vydania sa zhoduje s okamihom, keď bolo riešenie židovskej otázky postavené do oficiálnej roviny ustanovením vládnej komisie 23. januára 1939. Došlo teda k viac ako symbolickej zhode, keď oficiálny dokument katolíckeho biskupa priamo odsudzuje rasové motívy rozdeľovania občanov Slovenska na ľudí prvej a druhej kategórie. List vyšiel len dva dni po zriadení komisie a jeho dôležitosť zdôrazňuje aj to, že ho autori jubilejnej publikácie²⁸ z roku 1947, spracovanej pri príležitosti 20. výročia Gojdičovej biskupskej služby, uviedli pod titulom *Lubi bližňaho* slovami: „*Keď sa najviac rozšírila epidémia nadčloveka, keď sa rozdeľovali rasy na prvoradé a druhoradé, keď boli aj takí ľudia, ktorí podľa tejto teórie nemali právo žiť, vtedy mohol biskup učiť túto náuku.*“²⁹ V momente radikalizácie spoločnosti, ešte pred rozsiahlymi zásahmi voči Židom, zaznel z prostredia gréckokatolíckej cirkvi varovný hlas. Došlo k tomu v čase, keď si ešte nikto nevedel predstaviť, ako tragicky celé riešenie židovskej otázky dopadne. List bol prvou verejnou aktivitou biskupa Gojdiča v prospech Židov a prvou verejnou aktivitou katolíckeho biskupa na Slovensku. Biskupi Katolíckej cirkvi na Slovensku sa k spôsobu riešenia židovskej otázky viackrát vyjadrovali až od roku 1940 a biskup Gojdič s obsahom pastierskych listov súhlasil. Vlastne jeho podpis nechýbal ani pod jedným z nich.³⁰

Obsah listu predstavuje druhú rovnu jedinečnosti. Biskup Gojdič po prvýkrát otvorene informoval duchovenstvo o nacistickej ideológii, ktorá je v priamom rozpore s učeními Cirkvi o láske k bližnému, rovnosti ľudí pred Bohom. Upriamil pozornosť na zločinnosť ideológie, ktorá pohŕda človekom pre jeho príslušnosť k inému národu alebo rase. Biskupov postoj korešpondoval so stanoviskom Svätej stolice, reprezentovanej pápežom Píom XI., ktorý v encyklike *Mit brennender Sorge*, určenej nemeckým kňazom, upozornil na nezlučiteľnosť kresťanského učenia s nacistickou ideológiou.³¹

26 Nariadenia pre Židov. In *Slovenská sloboda*, 13. 9. 1941, roč. 4, č. 208, s. 3.

27 Obmedzenie pohybu Židov. In *Slovenská sloboda*, 10. 9. 1941, roč. 4, č. 205, s. 3.

28 J. E. Pavel Gojdič ČSVV, ref. 11, s. 134.

29 AGA Prešove, PS, rok 1939, sign. 8. Pastiersky list o rasizme a medzinárodnej situácii č. 400/39, Prešov, 25. januára 1939.

30 LETZ, Róbert. *V hodine veľkej skúšky*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2007, s. 320-403. ISBN 978-80-7162-658-9.

31 S úzkostlivou starostlivosťou. O postavení Katolíckej cirkvi v Nemecku. In *Encyklika Pia XI*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1937, s. 35-70.

Biskupove postoje neunikli pozornosti duchovných a veriacich, ale je veľmi ťažké dokázať, nakoľko ich ovplyvnili pri rozhodovaní pomáhať prenasledovaným Židom. S určitosťou však môžeme tvrdiť, že okrem pastierskeho listu z roku 1939 biskup Gojdič ešte niekoľkokrát demonštroval svoj názor na riešenie židovskej otázky. Stávalo sa tak aj v rámci už spomínaných spoločných vyhlásení biskupov Slovenska, ale aj osobitným usmernením, v ktorom umožnil kňazom nielen využiť udelenie krstu na záchranu pred deportáciou, ale ich aj vyzýval k aktívnej pomoci na vlastné riziko. V úprave uviedol:

1. Udeľovanie sviatosti krstu [Židom] je možné iba na základe [ich] dobrovoľného rozhodnutia a ozajstného presvedčenia o pravdách kresťanskej viery;
2. Pokiaľ ide o záchranu života, je povolené vydať krstný list aj bez pokrstenia, ak je nádej, že to ľuďom pomôže;
3. V prípade potreby treba poskytnúť pomoc a ochranu.³²

Okrem uvedenej smernice sa vo viacerých svedectvách zachránených uvádza, že poskytnutá pomoc bola prejavovaná s podporou biskupa Gojdiča, a to nielen v roku 1942, ale aj v roku 1944, keď záchrancom bezprostredne hrozila smrť. Zachránený Andrej Filo vo svojom svedectve uviedol informáciu o rozhovore olšavického farára Michala Mašleja s biskupom Gojdičom, ktorý sa potreboval uistiť o správnosti rozhodnutia poskytnúť úkryt prenasledovaným Židom. Filo napísal: „*P. farár informoval p. biskupa, že sa obrátili na neho viacerí ešte nedeportovaní Židia s prosbou o poskytnutie úkrytu vo farnosti Olšavica. P. farár mal obavy, že poskytnutím úkrytu prenasledovaným ohrozí svojich farníkov. S touto otázkou ako etickým problémom sa obrátil na svojho nadriadeného biskupa, od ktorého dostal jednoznačnú odpoveď: pomoc prenasledovaným vyplýva z lásky k blížnemu, a preto je jeho povinnosťou podľa svojich možností pomáhať a poskytnúť úkryt deportáciou ohrozeným židom. P. farár tento pokyn p. biskupa plne prijal, o čom svedčí jeho konanie, za ktoré bol vyznamenaný.*“³³ Vo svedectve zachráneného Michala Lukáča-Spitzera môžeme čítať: „*Pán biskup vydal pokyn pre svoje farnosti, aby kňazi podľa možností pomáhali občanom prenasledovaným z rasových dôvodov vyhnúť sa transportom. To zachránilo život mnohým v rámci Prešovskej diecézy. Aj naša rodina túto pomoc intenzívne pocítovala.*“³⁴ Prešovský biskup Gojdič nezostal len pri slovných či písomných vyjadreniach, ale v rámci svojich možností sa aj osobne angažoval pri záchrane Židov.³⁵

Dostupné dokumenty a svedectvá zachránených nám čiastočne pomohli rekonštruovať konkrétne podoby pomoci zo strany prešovského biskupa v kritických rokoch 1939 – 1945. On sám by o tom pre svoju charakteristickú skromnosť nikdy nehovoril, ale neľudské podmienky vo väzení ho v roku 1956 prinútili napísať žiadosť o obnovenie procesu a prepustenie na slobodu. V žiadosti postupne opisuje nespravodlivý proces z roku 1951,

32 POTÁŠ, Marián. *Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM*. Prešov : USPO, 1999, s. 169. ISBN 80-88717-36-1.

33 Osobný archív autora (ďalej OAA), Svedectvo Andreja Fila zo dňa 20. decembra 2006.

34 OAA, Svedectvo Michala Lukáča-Spitzera zo dňa 6. decembra 2006.

35 Archív Ústavu pamäti národa (ďalej AÚPN) Bratislava, f. Krajská správa Zboru národnej bezpečnosti S-Štátnej bezpečnosti (ďalej KS ZNB S-ŠtB) Košice, inv. č. V-745/2. Teodor Rojkovič.

kruté zaobchádzanie a vyvracia falošné obvinenia. V rámci toho sa zmieňuje o konkrétne prejavenej pomoci Židom v období trvania slovenského štátu. Vďaka tomuto dokumentu bolo možné identifikovať konkrétnych preživších zachránených prostredníctvom biskupa, ktorý sa zvlášť zaslúžil o záchranu detí v eparchiálnych inštitúciách.³⁶ Zaznamenané výpovede určili formy poskytovanej nezištnej pomoci. Na prvom mieste to bol ústretový prístup k prenasledovaným, podporovanie krstenia Židov a vydávania pravých aj nepravých krstných listov, vybavovanie prezidentských výnimiek, umiestňovanie detí v inštitúciách biskupstva a ukrývanie cenností.

Ústretový prístup sa prejavoval od začiatku protizidovských aktivít nielen vo verbálnej rovine, ale aj konkrétnou ochotou pomáhať prenasledovaným Židom, ako to aj uviedol v odvolaní z roku 1956 slovami: „*Ani jednému som neodoprel pomoc.*“ Ochotu pomáhať potvrdili aj zachránení. Členovia rodiny Spitzerovcov zhodne uviedli prívetivé správanie biskupa k ich otcovi Pavlovi Spitzerovi, ktorý za ním prišiel s prosbou o pomoc. Dcéra Marianna uviedla, že biskup otca prijal veľmi prívetivo a pre ich rodinu urobil všetko, čo bolo v jeho moci. Ďalší zo zachránených Juraj Lukáč-Spitzer vo svedectve upozornil na ústretový prístup gréckokatolíckeho biskupa a duchovenstva. S veľkou náklonnosťou k Židom sa viaže udalosť, keď príslušníci Hlinkovej gardy (HG) v meste chytili Židov a biskup Gojdič prechádzal ulicou s Pavlom Spitzerom, ktorý sa veľmi zľakol, ale biskup ho vzal pod pazuchu a bezpečne vyviedol z nebezpečenstva.³⁷ Dokonca písomné dokumenty cirkevnej a štátnej proveniencie podávajú informácie o aktívnom prístupe a verejnom deklarovaní podpory prenasledovaným. Kronika kláštora redemptoristov v Michalovciach uvádza v mesiaci august 1942 správu o návšteve biskupa Gojdiča: „*Večer o 6. hod. prišiel J. E. p. biskup Gojdič s direktorom bisk. kancelárie Kokincákom. Večer pri pobožnosti, ktorej sa zúčastnil i p. biskup, zišlo sa mnoho ľudí. Na prianie p. biskupa prišli i novopokrstení Židia s p. dekanom. Po pobožnosti mal p. biskup pred cerkvou k novopokrsteným niekoľko povzbudzujúcich slov.*“³⁸ Stretnutie biskupa Gojdiča s pokrstenými Židmi v Michalovciach si všimli aj bezpečnostné orgány a informovali o tom ÚŠB, ktorá neskôr informáciu posunula na ministerstvo vnútra. Podľa nich bolo správanie biskupa a Židov nevhodné. Židia provokovali okázalými návštevami gréckokatolíckych bohoslužieb a biskup Gojdič spôsobil pohoršenie veriacich, keď počas obradov v kláštore redemptoristov bozkával Židov na čelo.³⁹ Ústretový prístup biskupa Gojdiča si prenasledovaní Židia veľmi cenili a pomoc zo strany gréckokatolíckej cirkvi hojne využívali. Prirodzene, vedomosť o ústretovosti biskupa a duchovenstva odstraňovala obavy z prezradenia a dodávala odvahu bojovať za život. Historik Ješajahu Andrej Jelínek na adresu biskupa Gojdiča napísal, že zaujal jasné stanovisko a vďačne pomáhal i chránil perzekvovaných Židov.⁴⁰

36 Ref. 34.

37 OAA, Svedectvo Marianny Zachovej, rod. Lukáčovej-Spitzerovej zo dňa 2. januára 2007; svedectvo Juraja Lukáča-Spitzera zo dňa 22. decembra 2006.

38 Archív redemptoristov (ďalej AR) Michalovce, f. Kronika Michalovského kláštora, zv. 1., s. 442.

39 NIŽAŇANSKÝ, ref. 7, s. 507-508.

40 JELÍNEK, Ješajahu Andrej. *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : vydavateľstvo Jána Mlynárika, 2009, s. 334. ISBN 9788090413436.

Druhou oblasťou, v ktorej biskup osobne konal, bola podpora krstenia Židov a vydávania pravých aj nepravých krstných listov. Vydanie úpravy ohľadom postupu bolo dôležitým rozhodnutím, ale nie jediným, ktoré viedlo k záchrane nevinných životov. Biskup v túžbe zachrániť čo najviac životov osobne zasahoval v prospech mnohých krstov Židov, ba zatiaľ v jedinom známom prípade aj osobne krstil. Išlo o rodinu Grünovcov z Prešova. K záchrane ich životov prispel tak, že pokrstil Hermana a Amáliu Grünovcov s ich dcérou Margitou Harstenovou a vnučkou Juditou, ktorú zároveň umiestnil do internátu kláštora sestier Rádu sv. Bazila Veľkého v Prešove, kde sa niekoľko mesiacov zdržiavala.⁴¹ Okrem osobného udelenia krstu pomohol aj pri vydaní nepravých krstných listov rodine Ungárovcov, ktorá vlastnila malý obchodík v priestoroch biskupstva v Prešove.⁴² Dramaticky prebiehala záchrana rodiny Fleischerovcov zo Sabinova. Rodina bola v máji 1942 naložená do transportu, ale počas zastávky v Prešove došlo k jej vyňatiu z vlaku na priamy podnet biskupa Gojdiča, ktorý osobne pripravil a potvrdil dokument o krste Eriky – dcéry Zoltána Fleischera a Reginy, rod. Wildmannovej.⁴³

Kombináciou krstu, nadobudnutia prezidentských výnimiek a umiestnenia detí v inštitúciách biskupstva prostredníctvom biskupa bola zachránená aj viacčlenná rodina Spitzerovcov z Popradu. Iniciátorom bol Pavol Spitzer, ktorý vlastnil prosperujúci obchod v Poprade a jeho zamestnancom bol aj priateľ biskupa Gojdiča, jeho dlhoročný miništrant Vojtech Kolenka. Vďaka nemu bolo sprostredkované stretnutie s biskupom v Prešove, počas ktorého Pavol Spitzer požiadal o pomoc pri vybavení prezidentskej výnimky pre ich rodinu. Jeho dcéra Marianna opisala stretnutie s biskupom slovami: „*Na začiatku vojny bol môj otec Pavol Spitzer s pánom Kolenkom u pána biskupa Gojdiča, aby ho prosili o pomoc. Išlo o získanie takzvanej prezidentskej výnimky. Pán biskup ich vypočul a povedal môjmu otcovi, aby si sadol k písaciemu stroju a v jeho mene (pána biskupa) napísal žiadosť, lebo on tie podrobnosti tak nepozná. Povedal, že on síce nie je u Tisa dobre zapísaný, ale má kňaza, ktorý mu také záležitosti vybavuje (pán farár Krlička). Môjmu otcovi zostalo od strachu zle, ale žiadosť napísal. Pán Kolenka bol ako chlapec pravidelným miništrantom pána biskupa.*“⁴⁴ Prezidentskú výnimku sa napriek napätiu medzi biskupom a prezidentom podarilo zabezpečiť iste aj vďaka tomu, že členovia rodiny vlastnili krstné listy. Gejza Spitzer, Pavlov brat, ich s celou rodinou získal od biskupa Gojdiča.⁴⁵ Vďaka prezidentskej výnimke a krstným listom sa zachránilo osem členov rodiny Spitzerovcov, ako aj rodičia Pavlovej manželky Karol a Malvína Scheiberovci. Spolu desať ľudí.⁴⁶

Z rodiny Spitzerovcov umiestnil biskup Gojdič dve dievčatá do internátu kláštora sestier Rádu sv. Bazila Veľkého v Prešove a umožnil im študovať v gréckokatolíckom gymnáziu vedľa biskupskej rezidencie. Marianna a Zuzana zhodne potvrdili, že žili normálnym životom bez strachu a ohrozenia až do augusta 1944, keď sa vrátili k rodičom

41 OAA, Svedectvo JUDITY Knellerovej, rod. Harstenovej, zo dňa 5. decembra 2006.

42 OAA, Svedectvo JULIANY Filovej, rod. Ungárovej, zo dňa 12. decembra 2006.

43 OAA, Prehlásenie ERIKY Kleinovej, rod. Fleischerovej, zo dňa 18. marca 2007.

44 OAA, ZACHOVÁ, Marianna, Elektronická korešpondencia zo dňa 15. apríla 2013.

45 OAA, Svedectvo JURAJA Lukáča-Spitzera zo dňa 22. decembra 2006.

46 OAA, ref. 33 a svedectvo ZUZANY Mandlovej, rod. Lukáčovej-Spitzerovej, zo dňa 1. januára 2007.

a spoločne potom hľadali úkryt v horách. Počas štúdia na gymnáziu veľmi dobre zapadli medzi študentov a – ako to už v škole býva – zrodili sa celoživotné priateľstvá. Jedným z nich je aj do dnešných dní trvajúce priateľstvo so spolužiačkou Oľgou Mydlíkovou, ktorá podobne ako Zuzana vyštudovala medicínu, ale zároveň vstúpila do Rádu sv. Bazila Veľkého. Dnes rádová sestra Nikolaja vo svojich memoároch o štúdiu počas druhej svetovej vojny napísala: „V piatej triede k nám prišla Zuzka Lukáčová (Spitzerová), ktorá pochádzala zo židovskej rodiny. Po tom, čo sa dali pokrstiť, nechceli bývať v Poprade, preto Zuzka a jej sestra Mária (Marianna) prestúpili do školy v Prešove a bývali v internáte u sestier baziliánok. Jej rodičia mali obchod s potravinami v Poprade. So Zuzkou som sa skamarátila. Z dôverila sa mi o strašnej tragédii svojich známych a príbuzných, ktorých deportovali, alebo ktorí zahynuli v nacistických koncentračných táboroch. Zuzka bola veľmi talentovaná a dobre sa učila.“⁴⁷ Okrem internátu sestier sv. Bazila Veľkého slúžil ako miesto pobytu židovských detí aj sirotinec, ktorý mali na starosti sestry služobnice Nepoškvrnenej Panny Márie. Z dostupných prameňov môžeme s istotou uviesť meno len jedného zachráneného židovského dieťaťa, umiestneného v sirotinci od roku 1942 až do septembra 1944, i keď v sirotinci boli umiestnené aj iné židovské deti, podobne ako v internáte. Vyšetovanie prípadov hromadných krstov vedené zo strany ÚŠB v roku 1942 zistilo, že v priestoroch gréckokatolíckeho sirotinca na Sládkovičovej ulici 23 sa na vyučovaní gréckokatolíckeho náboženstva a príprave na krst zúčastňovala sedemročná Viera a jej päťročná sestra Judita Gizela Neumannová. Obe boli dcérami lekára Eliáša Neumanna a Kataríny, rod. Reichardovej. Okrem nich tam boli aj deväťročná Viera Moškoviťová, dcéra súkromného úradníka Arnošta a Margity, rod. Blumbergerovej, ako aj sedemročná Viera Eva Nagyová, dcéra advokáta Eugena Nagya a Oľgy, rod. Amsterovej. Deti aj rodičia sa pripravovali na krst, ale kým deti pripravovali sestry, rodičom sa venoval prešovský farár Miron Petrašovič. Na otázku vyšetrovateľov, či sestry zo strany rodičov dostali finančné prostriedky, sestry odpovedali, že na výživu uvedených detí neprijali nijaké peniaze a rodičia im stravu prinášali z domu.⁴⁸ Osud týchto štyroch dievčat sa nepodarilo zistiť a s istotou nemožno potvrdiť ich záchranu. Napriek tomu sa prostredníctvom sirotinca zachránilo minimálne jedno židovské dievča, ktorého meno sa v správe z vyšetovania ÚŠB nenachádza, pretože v sirotinci žilo inkognito. Vďaka svedectvu zachránenej Eriky Kardošovej vieme o jej osude zachráneného dieťaťa. Pôvodne bývala s rodičmi na strednom Slovensku, ale otec bol deportovaný medzi prvými a mama s dcérou utiekli do Prešova, kde mali kontakty na biskupa Gojdiča. Ten desaťročnú Eriku umiestnil do sirotinca, ba istý čas navštevovala školu v ústave Sancta Maria na Konštantínovej ulici. Matka sa medzitým ukrývala v dvoch rodinách, pričom jednou z nich bola aj rodina Takáčovcov, príbuzných gréckokatolíckeho kňaza Petra Dudinského. Z rozprávania Eriky Kardošovej vyplýva, že biskup Gojdič každý deň navštevoval sirotinec a stretával sa so sestrami i deťmi. Keď vypuklo povstanie, situácia sa radikálne zhoršila, preto matka vzala dcéru zo sirotinca a utiekli spolu smerom na východ do Poše, kde sa dočkali príchodu Červenej armády.⁴⁹

47 MYDLÍKOVÁ, Oľga Nikolaja. *Pribeh môjho života*. Prešov : Rád sestier sv. Bazila Veľkého, 2011, s. 22. ISBN 978-80-970981-7-9.

48 ŠA Prešov, f. ŠŽ-ŠB 1940 – 1944, inv. č. 1117. Hromadné krstenie Židov.

49 OAA, Svedectvo Eriky Jesenskej, rod. Kardošovej, zo dňa 23. mája 2008.

Hlbokou ľudskosťou a hrdinskou obetavosťou zachránil skoro tri desiatky nám známych rasovo prenasledovaných osôb. Ide však len o zachránených z okolia Prešova a Spiša, v skutočnosti ich bolo iste viac. Stále nie sú známi zachránení z Michaloviec a Humenného, o ktorých sa zmienil vo svojom liste z väzenia. Z rôznych dôvodov sa to zatiaľ nepodarilo zistiť. Príčin je viacero, ale najvýznamnejšou bol nástup komunizmu po roku 1948 a s tým spojený aj antisemitizmus, ktorý bránil záchrancom a zachráneným, aby sa k sebe verejne prihlásili. Zároveň svedectvá, na základe ktorých sa aspoň čiastočne podarilo rekonštruovať podoby pomoci Židom zo strany biskupa Gojdiča, pochádzajú od zachránených, ktorí boli v rokoch 1939 – 1945 deťmi v rozmedzí od 4 do 15 rokov. Množstvo svedkov biskupových šľachetných činov dnes už nežije a písomné pramene z archívov sú zatiaľ veľmi skromné. Z týchto dôvodov je dnes známy počet zachránených zo strany prešovského biskupa obmedzený na 27 osôb židovského pôvodu.

Tab. č. 1

Zoznam identifikovaných Židov, o ktorých záchranu sa priamo pričínil biskup Gojdič⁵⁰

Poradové číslo	Meno a priezvisko	Bydlisko	Forma poskytnutej pomoci	Bližšie informácie
1	Pavol Spitzer	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Otec
2	Janka Spitzerová, rod. Sheiberová	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Matka
3	Zuzana Spitzerová	Poprad	Prezidentská výnimka, krst, ukrývanie	Dieťa
4	Marianna Spitzerová	Poprad	Prezidentská výnimka, krst, ukrývanie	Dieťa
5	Karol Sheiber	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Svokor Pavla Spitzera
6	Malvína Sheiberová, rod. Boskovicová	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Svokra Pavla Spitzera
7	Gejza Spitzer	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Otec
8	Cecília Spitzerová, rod. Paukerová	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Matka
9	Juraj Lukáč	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Syn
10	Míchal Lukáč	Poprad	Prezidentská výnimka a krst	Syn
11	Otto Wolf	Poprad	?	Lekárnik

⁵⁰ Tabuľka je zostavená na základe svedectiev a archívnych dokumentov citovaných v texte.

12	Goldmann	Poprad	?	
13	Goldmanová	Poprad	?	
14	Gutmann	Prešov	?	Lekár
15	Herman Grün	Prešov	Udelenie krstu	Otec
16	Amália Grünová	Prešov	Udelenie krstu	Matka
17	Margita Harstenová, rod. Grünová	Prešov	Udelenie krstu	Dcéra a matka
18	Judita Harstenová	Prešov	Udelenie krstu a ukrývanie	Dieťa
19	Ernest Ungár	Prešov	Nepravý krstný list	Otec
20	Edita Ungárová, rod. Trostlerová	Prešov	Nepravý krstný list	Matka
21	Juliana Ungárová	Prešov	Nepravý krstný list	Dieťa
22	Erika Kardošová	Prešov	Ukrývaná v sirotinci	Dieťa
23	Grossman	Prešov	?	Advokát
24	Hirschfeld	Prešov	?	Lekár
25	Zoltán Fleischer	Sabinov	Potvrdenie o krste dcéry	Otec
26	Regina Fleischerová, rod. Wildmannová	Sabinov	Potvrdenie o krste dcéry	Matka
27	Erika Fleischerová	Sabinov	Potvrdenie o krste	Dieťa

Inšpiratívny vplyv biskupa Gojdiča inicioval aj u gréckokatolíckeho duchovenstva a veriacich ochotu pomáhať prenasledovaným Židom. Viacerí kňazi poskytli pomoc prostredníctvom krstu, ukrývania cenností a najmä, riskujúc svoj život, aj ukrývaním jednotlivých prenasledovaných osôb alebo celých rodín. Niektorých z nich izraelská inštitúcia Jad Vashem, podobne ako biskupa Gojdiča v roku 2008, ocenila *in memoriam* vyznamenaním *Spravodlivý medzi národmi*.

Prvým z ocenených bol Peter Dudinský (1992), neskôr Michal Mašlej (1997) a napokon kňaz Jozef Borovský s manželkou Evou (2009). Poslední menovaní pred vypuknutím druhej svetovej vojny pôsobili na Podkarpatskej Rusi, ktorá pripadla Maďarsku, a tak aj pomoc Židom poskytovali na území susedného štátu, ale pochádzali zo Slovenska a po skončení vojny sa na Slovensko vrátili. Na ich príklade tiež možno vidieť isté podobnosti v pohnútkach a spôsoboch záchrany Židov v susedných krajinách. Z veriacich to boli Ján a Mária Hrončákovci (1994), Ján a Mária Krajňákovci (1996), Vojtech Kolenka (2008) a Ján a Anna Mackovjakovci (2012). Okrem tých, ktorí boli ocenení vyznamenaním *Spravodlivý medzi národmi*, poskytli pomoc aj ďalší gréckokatolícki kňazi a veriaci. Z rôznych dôvodov sa ocenenia nedočkali, ale o ich obetavosti sa zachovali niekedy len kusé, inokedy podrobné informácie prostredníctvom svedectiev alebo archívnych dokumentov.

Tab. č. 2

Zoznam identifikovaných duchovných z územia Slovenska, ktorí poskytovali pomoc rasovo prenasledovaným Židom⁵¹

Por. číslo	Meno a priezvisko	Miesto pôsobenia	Forma pomoci
1	biskup Pavel Peter Gojdič OSBM	Prešov	Krst, ukrývanie, zabezpečovanie výnimiek
2	Adalbert Babjak	Veľký Sulín	Krst
3	Jozef Borovský	Latorka, Podkarpatská Rus	Ukrývanie
4	Štefan Danielovič	Štefurov	Krst
5	Peter Dudinský	Hodermark (Ihľany)	Krst, ukrývanie
6	Eugen Dudinský	Litmanová	Ukrývanie
7	Ján Ďurkaň CSsR	Michalovce	Krst
8	Ján Fedorko	Michalovce	Krst
9	Emil Husár	Soboš	Krst
10	Mikuláš Kašpar	Prešov	Krst
11	Michal Kizák	Lastovce	Krst
12	Michal Knap	Maškovce	Krst
13	Ján Krlička	Helemanovce	Krst, ukrývanie, zabezpečovanie výnimiek
14	Irenej Mankovič	Šoma (Drienica)	Krst
15	Pavol Martyak	Bokša	Krst
16	Michal Mašlej	Olšavica	Krst, ukrývanie
17	Anton Minčík	Ortuťová	Nepravé krstné listy
18	Alexej Miroššay ml.	Nižné Repaše	Ukrývanie
19	Bazil Nevický	Šamudovce	Krst
20	Emil Petach	Cabov	Nepravé krstné listy
21	Miron Petrašovič	Prešov	Krst
22	Demeter Petrenko	Levoča	Krst
23	Teodor Prišľak	Krajná Bystrá	Krst
24	Štefan Puza	Zbeňňov	Krst
25	Štefan Sebastián Sabol OSBM	Medzilaborce	Krst
26	Augustín Schudich	Rafajovce	Krst
27	Ján Marián Sučko OSBM	Veľké Bukovce	Krst
28	Michal Szabat	Laškovce	Krst

⁵¹ Tabuľka je zostavená na základe svedectiev a archívnych dokumentov citovaných v texte.

29	Andrej Štilich	Stanča	Krst
30	Andrej Tóth	Hažín	Krst
31	Metod Dominik Trčka CSsR	Michalovce	Vybavovanie krstných listov
32	Konštantín Turkyňák	Telgárt	Krst
33	Július Zachariáš	Kojšov	Ukrývanie
34	Emil Zorvan	Čarno (Šarišské Čierne)	Krst, zabezpečovanie výnimiek
35	Jozef Zorvan	Klembarok (Klenov)	Krst
36	Andrej Židišín	Rešov	Ukrývanie

Gréckokatolícke duchovenstvo a veriaci využívali na záchranu Židov základné formy pomoci, definované na základe reštriktívnych opatrení zo strany režimu. Išlo o udeľovanie krstu alebo o vystavovanie nepravých krstných listov zo strany kresťanských duchovných, ukrývanie cenností, vybavovanie prezidentských výnimiek a poskytovanie úkrytu pred prenasledovateľmi.

V normatívnej definícii štátu sa z obsahu pojmu Žid vylučovali Židia pokrstení pred 30. októbrom 1918, čo vlastne možno interpretovať tak, že krsty po roku 1938 pokrstených Židov nijako nevylučovali spod platnosti vládneho nariadenia a štát ich naďalej považoval za Židov. Dané nariadenie podpísal prezident a šesť ministrov, čím 18. apríla 1939 vstúpilo do platnosti v slovenskom štáte.⁵² Napriek tomu bolo prijatie krstu alebo zabezpečenie si nepravého krstného listu dôležitým nástrojom na záchranu života. Prijatie krstu napomáhalo aj pri vybavovaní prezidentských výnimiek podľa § 255 vládneho nariadenia č. 198/1941, známeho ako Židovský kódex. Historik Eduard Nižňanský zaznamenal odporúčanie štátnej rady prezidentovi, aby výnimky udeľoval najmä konvertitom.⁵³ Význam prijatia krstu ešte vzrástol po začatí deportácií v roku 1942, keď ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. vyňal spod platnosti zákona pokrstené osoby, ktoré prijali krst najneskôr pred 14. marcom 1939, alebo žili v platnom manželstve s Nežidom, uzavretom pred 10. septembrom 1941. Dôležitým bolo aj ustanovenie zákona, ktoré rozširovalo platnosť vyňatia aj na manželku (manžela), na maloleté deti, prípadne ak išlo o pokrstené deti, tak na oboch rodičov.⁵⁴

Preto je prirodzené, že napriek rôznym obmedzeniam sa časť židovskej komunity usilovala o prijatie krstu alebo zabezpečenie dokladu o krste, a tým aj príslušnosti k niektorej kresťanskej cirkvi. To však nevylučovalo úprimný záujem o kresťanstvo, ako to bolo napríklad v prípade Tomáša Dezidera Munka.⁵⁵

52 Vládne nariadenie č. 63/1939 Sl. z. o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach zo dňa 18. apríla 1938.

53 NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEC, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, ŽNO Bratislava, 2003, s. 13. ISBN 80-968662-2-2.

54 Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vystavovaní Židov zo dňa 15. mája 1942.

55 PETRANSKÝ, Ivan A. *Život pod hviezdou. Osudy Tomáša Dezidera Munka*. Prešov : VMV, 2008,

Izraelský historik slovenského pôvodu J. A. Jelínek v knihe *Dávidova hviezda pod Tatrami* zhodnotil prístup jednotlivých kresťanských cirkví k Židom žiadajúcim o krst. Rozlíšil dve skupiny kresťanov reprezentované konzervatívnym a liberálnym prúdom. Konzervatívnejší nedokázali prekročiť zaužívané pravidlá pri udeľovaní sviatosti krstu a vnímali ho aj ako príležitosť na rozšírenie kresťanstva. Krstu z ich strany predchádzala dôsledná príprava a skúmanie úprimnosti rozhodnutia prijať krst zo strany Židov. Liberálnejší kresťania si v kriticknej situácii viac uvedomovali humanistický aspekt krstu a špeciálne konfrontáciu krstu s rasovou teóriou. V krste videli možnosť záchranu života človeka nielen v rozmere večnosti, ale aj časnosti.

Obe skupiny boli zastúpené v menšej či väčšej miere vo všetkých kresťanských cirkvách pôsobiach na Slovensku. Jelínek zároveň generalizoval náklonnosť voči Židom medzi kresťanmi podľa toho, či boli prívržencami ľudáckeho režimu, alebo nie. Prívrženci režimu pohľadali židovským obyvateľstvom a správali sa k nemu nepriateľsky; tí, čo odmietali slovenský nacionálny socializmus, mali k Židom ústretový prístup a ochotne im poskytovali pomoc. Rímskokatolícka cirkev ako majoritná kresťanská cirkev na Slovensku zastávala voči vládnemu režimu prevažne pozitívne stanovisko a z jej prostredia vychádzalo viacero politikov HSLS.

Prívržencov režimu by sme však našli aj medzi gréckokatolíkmi, ktorí boli súčasťou Katolíckej cirkvi, evanjelikmi, reformovanými i pravoslávnyimi. Konzervatívni kňazi zastúpení v týchto cirkvách striktné zastávali cirkevné predpisy a v pokrstených Židoch videli plnoprávných kresťanov, ktorých potom chránili. Liberálnejší kňazi dávali prednosť záchrane života pred literou zákona a usilovali sa Židov chrániť krstom, a to aj povrchným, pričom netrvali na všetkých požiadavkách vyžadovaných cirkevnými predpismi.⁵⁶

Z analýzy archívnych dokumentov vychádza, že polovica pokrstených Židov pred 14. marcom 1939 bola z prostredia Rímskokatolíckej cirkvi, druhá prijala krst od ostatných kresťanských cirkví. Ak berieme do úvahy, že počet veriacich iných kresťanských cirkví bol menší ako v majoritnej rímskokatolíckej cirkvi, musíme konštatovať, že Židia mali v gréckokatolíckej, evanjelickej, reformovanej a pravoslávnej cirkvi pomerne otvorený prístup ku krstu. Zvlášť možno sledovať nárast počtu udelených krstov po vzniku slovenského štátu v Evanjelickej a Reformovanej cirkvi, kde niekoľkonásobne vzrástli.⁵⁷

Udeľovanie krstu ako nástroj na záchranu Židov využilo okrem biskupa Gojdiča aj viacero gréckokatolíckych kňazov. Dialo sa tak za rôznych okolností so súhlasom biskupa aj bez neho len s vedomím, že to podporuje. Viacero krstných listov bolo vzhľadom na ústavný zákon o vystaňovaní Židov antedatovaných alebo nepravých. Pri príprave na krst neboli vzhľadom na krátkosť času zachované cirkevné predpisy, ale aj tu sa prejavila biskupova prezieravosť. V povolení č. 2499/42 určenom farárovi Emilovi Husárovi v Soboši biskup Gojdič uviedol poznámku „*Servatis servandis*“⁵⁸, ktorou ho v tomto

s. 51-56. ISBN 978-80-7165-683-8.

56 JELÍNEK, ref. 40, s. 332-335.

57 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 864, spis 2. Výkaz stavu Židov na Slovensku k 1. januáru 1943.

58 Cirkevný právnik Antonín Ignác Hrdina konštatuje, že keď ide o individuálne prípady, v ktorých adresát právnej normy nie je – *servatis servandis* – povinný dispozičné právne normy zachovať, resp. keď mu

pripade krstu dvoch židovských detí oslobodil od povinnosti zachovať dispozičné právne normy. Zjednodušene by sme mohli povedať: Pozoruj, čo sa okolo teba deje, a ak si to vážnosť situácie vyžaduje, prispôsob svoje konanie situácii bez obavy, že budeš za porušenie cirkevnoprávnych noriem potrestaný. Kvôli zachovaniu života Židov biskup Gojdič dovolil niečo, čo by za normálnych okolností nebolo možné. Dal prednosť záchrane ich života, hoci nemal záruku, že raz budú kresťanstvo aj praktizovať.

Tab. č. 3

Počet pokrstených Židov na Slovensku k 1. januáru 1943⁵⁹

Cirkev	Počet pokrstených Židov na Slovensku k 1. 1. 1943	Z toho pokrstení pred 14. 3. 1939
Rímskokatolícka	2 812	1 342
Gréckokatolícka	886	360
Pravoslávna	186	142
Evanjelická a. v	2 926	389
Evanjelická reformovaná	1 098	360
Ostatní	94	67
Spolu	8 002	2 568

Okrem samotného udeľovania krstu boli zo strany gréckokatolíckych duchovných vydávané nepravé a antedatované krstné listy. Farár z Laškoviec Michal Szabat čelil obvineniu z vydávania nepravých krstných listov, čo bolo jednou z možností, ako si zabezpečiť potvrdenie o krste. Žandári v jeho prípade zistili, že vymazával z matriky narodených osoby, ktoré zomreli a na ich miesta vpisoval Židov. Falšovanie matriky robil pomocou rôznych chemických pomôcok. Na základe takto zhotovených záznamov vydával Židom krstné listy s príslušným starým dátumom. Vyšetrovaním zistili takýto postup v 36 prípadoch, na základe ktorých na neho podali trestné oznámenie štátnemu zastupiteľstvu v Michalovciach.⁶⁰

Svedectvo, že okrem falšovania aj antedatovanie krstu bolo v Gréckokatolíckej cirkvi možné, ilustruje príklad udelenia krstu Irenejom Mankovičom vo farnosti Šoma (dnes Drienica). Podľa svedectva jeho vnuka Ladislava Čisárika vydal jeho dedo niekoľko krstných listov s pozmeneným dátumom krstu. Treba tiež spomenúť, že farár Mankovič bol dôverným priateľom biskupa Gojdiča. K udalosti L. Čisárik napísal: „*Na faru prišiel ortodoxný Žid spolu so svojimi dvomi deťmi a požiadal o krst po ultimáte určenom na krst, aby sa zachránil. Ako chlapec som vypočul rozhovor, v ktorom po dohode s manželkou dedko Mankovič požiadal otca s deťmi, aby prišiel o dva dni. Na druhý deň zašiel*

ich nedodržanie nespôsobuje žiadne sankcie (ide o kvalifikované prípady pochybnosti, neznalosti, omylu a nepozornosti). V tejto súvislosti tiež možno kánonické právo aplikovať podľa epikie. HRDINA, Ignác Antonín. K vybraným aspektom zákonnosti v cirkvi. In *Revue pro církevní právo* [online]. [cit. 2014-03-29]. Dostupné na internete: <http://spcp.prf.cuni.cz/1-10/hrdina10.htm>.

59 SNA Bratislava, f. ÚŠB 209, k. 864, spis č. 2. Výkaz stavu Židov na Slovensku k 1. januáru 1943.

60 Falšované krstné listy. Namiesto mŕtvych vpisoval do matriky Židov. In *Slovenská sloboda*, 30. januára 1943, roč. 6, č. 24, s. 2.

*do Prešova a poradil sa s biskupom Gojdičom, ešte predtým večer hľadal spolu s manželkou miesto v matrike, kde by mohol dodatočne zapísať nových pokrstených. Manželka pripravila zmes atramentu, ktorý pripomínal starý vyblednutý atrament, ktorým potom urobili zápis do matriky a vypísali krstný list. Čo bolo ďalej s nimi, neviem.*⁶¹

Viacere nepravé krstné listy pochádzali aj z územia odstúpeného Maďarsku po Viedenskej arbitráži a primát medzi nimi mali krstné listy Pravoslávnej, Gréckokatolíckej a Reformovanej cirkvi.⁶²

Vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení Židov umožňovalo prezidentovi republiky udeliť výnimku pre kohokoľvek z moci tohto vládneho nariadenia na základe § 255, avšak správny poplatok za udelenie výnimky sa pohyboval v stanovenom rozmedzí 1 000 až 500 000 slovenských korún.⁶³ Historik Ivan Kamenec pokladá udelenie prezidentských, ako aj všetkých iných výnimiek do októbra 1942 za veľmi dôležité, keďže znamenali možnosť záchranu pred transportom a smrťou v koncentračnom tábore. V druhej etape deportácií, ktorú organizovali nacistické okupačné jednotky od jesene 1944, udelené výnimky už nezohrávali žiadnu úlohu, keďže ich nacisti nerešpektovali. Podľa jeho odhadu prezident Tiso do augusta 1944 udelil židovským osobám okolo tisíc výnimiek. Väčšina z nich bola vydaná pokrsteným Židom.⁶⁴

Medzi držiteľov prezidentských výnimiek patrili aj rodiny bratov Pavla a Gejzu Spitzerovcov, ktorým k ich získaniu významnou mierou prispel biskup Gojdič. Vyšetrenie oboch rodín prebiehalo od 19. mája 1942⁶⁵ a napokon sa obe rodiny vďaka udeleniu výnimiek zachránili. Podľa svedectva Michala Lukáča-Spitzera im bol určený poplatok za úradný výkon vo výške 200 000 Ks. Biskup Gojdič sa pri zabezpečení kladného stanoviska prezidenta k žiadosti bratov Spitzerovcov spoliehal na konexie kňaza Jána Krličku.⁶⁶

Dôležitou formou pomoci bolo aj ukrývanie cenností. Bezprostredne nevedlo k záchrane života, ale poskytovalo Židom možnosť disponovať svojím majetkom a využiť ho vo svoj prospech pri vhodnej príležitosti, čím si mohli zabezpečiť aj záchranu života. Išlo o situáciu, keď sa po zabavení majetku ocitli v zlej sociálnej situácii a predaj ukrytých cenností im umožnil získať prostriedky potrebné na nákup potravín alebo aj podplatenie úradníkov s cieľom získať rôzne potvrdenia. Cennosti židovských spoluobčanov ukrýval biskup Gojdič v priestoroch biskupskej kúrie, ale o ich pôvodných majiteľoch sa nezachovali bližšie informácie. Samotnú činnosť potvrdil biskup vo svojej žiadosti o milosť z komunistického väzenia v roku 1956 slovami: „...*ich peniaze a cenné zlaté*

61 OAA, Svedectvo Ladislava Čisárika zo dňa 4. septembra 2008.

62 ŠA Prešov, f. ŠZŽ-ŠB 1940 – 1944, inv. č. 942. Ústavný zákon o vystaňovaní Židov – prevádzanie.

63 Slovenský zákonník č. 198/1941 zo dňa 9. septembra 1941.

64 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 193. ISBN 80-7115-015-0. Podľa Ivana Kamenca bolo udelených približne 1000 prezidentských výnimiek, ktoré sa vzťahovali aj na rodinných príslušníkov, a tak sa mohlo odhadom zachrániť okolo 5 000 osôb. Daný odhad bol medzi historikmi prijatý ako relevantný údaj. Pozri tiež PEKÁR, Martin et al. *Ethnic minorities in Slovakia in the years 1918 – 1945*. Prešov : vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, s. 148. ISBN 978-80-555-0442-1.

65 ŠA Bytča, f. TŽ, inv. č. 87, k. 30. Spitzer Gejza, Spitzer Pavol, Poprad, oslobodenie podľa § 255, z. č. 198/41 Sl. z.

66 Ref. 33.

*veci všemožne skrýval, aby zachránil ich pred zhabaním“.*⁶⁷ Spomedzi gréckokatolíckych kňazov bol v súvislosti s ukrývaním židovského hnutelného majetku vyšetrovaný gréckokatolícky kňaz Irenej Mankovič z farnosti Šoma (dnešná Drienica). Farár Mankovič bol v hlásení Obvodného notárskeho úradu v Sabinove z 10. apríla 1942 charakterizovaný slovami: „[...] je štátne nespoľahlivý, otvorený Maďar a nadržuje Židom, a od nich kupuje hnutelnosti“.⁶⁸

K ukrývaniu sa prenasledovaní Židia uchýlili už v roku 1942, ale v ešte väčšej miere po potlačení Slovenského národného povstania. Príchodom nemeckých okupačných jednotiek a obnovením deportácií prestali dovtedy preživších Židov chrániť rôzne výnimky. Najrozšírenejšou možnosťou záchrany bol útek a pobyt v úkrytoch na odľahlých miestach Slovenska. Vhodné podmienky boli vo farnostiach gréckokatolíckej cirkvi, ktoré sa nachádzajú v horských oblastiach severovýchodného Slovenska. Zvlášť priaznivé okolnosti boli v okolí miest Levoča, Stará Ľubovňa a Kežmarok, ktoré na rozdiel od oblastí okresov Bardejov, Svidník, Stropkov neboli v centre bojových operácií.⁶⁹

Úkryty boli vybudované v pivniciach domov, v stodolách alebo v hospodárskych budovách, ale aj v lesoch, kde sa dalo vydržať do príchodu zimy, prípadne aj potom. Rodina Spitzerovcov prežila v bunkri v lese štyri týždne do príchodu Červenej armády. Mnohokrát bol pobyt v úkryte spojený s fyzickým utrpením spôsobeným hladom, hladom alebo polohou tela. Skúsenosti zachránených však napriek utrpeniu vypovedajú o láskavosti svojich záchrancov, ktorých neraz porovnávali so zázračným anjelom z neba. Z gréckokatolíckych farností ako miesto úkrytu desiatok prenasledovaných Židov vyniká obec Oľšavica, kde sa v dvadsaťjeden domoch, vrátane gréckokatolíckej fary, zachránilo doteraz identifikovaných 55 Židov a 7 politicky prenasledovaných osôb.⁷⁰

Príčiny takéhoto ústretového postoja gréckokatolíkov k Židom môžeme hľadať v kresťanskej viere, vplyve prešovského biskupa a opozičnom postoji voči nacionalistickej politike slovenskej vlády. K daným motívom je nutné uviesť ešte aj sekundárny motív obohatenia sa, keďže v archívnych dokumentoch vytvorených štátnymi orgánmi na Slovensku a v dobovej tlači zaznievali obvinenia z obohacovania kňazov na úkor Židov.⁷¹

Tento motív je však diskutabilný vzhľadom na to, že súvisel s celkovou protizhídovskou propagandou a týkal sa len niekoľkých jednotlivcov, ktorí napriek vyšetrovaniu

67 Ref. 34.

68 ŠA Prešov, p. Prešov, f. Okresný úrad (ďalej OÚ) Sabinov, odd. PS 1942-1943, inv. č. 60-61, k. 8. Zisťovanie krstenia Židov a spolupráca s kňazmi.

69 PAŽUR, Štefan. Budovanie obrany na severovýchodnom Slovensku (máj – august 1944). In ČAPLOVIČ, Miloslav – STANOVÁ, Mária (eds.). *Karpatsko-duklianska operácia – plány, realita, výsledky (1944 – 2004)*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2003, s. 122-143. ISBN 80-969375-0-2.

70 SYRNÝ, Marek a kol. *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2014, s. 532-538. ISBN 978-80-89514-30-4.

71 Falšované krstné listy. Namiesto mŕtvych vpisoval do matriky Židov. In *Slovenská sloboda*, 30. januára 1943, roč. 6, č. 24, s. 2. Tiež Oznamenie Okresného žandárskeho veliteľstva v Giraltovciach 6. 8. 1943 Okresnému žandárskemu veliteľstvu v Nitre o falšovaní 8 krstných listov farárom A. Minčíkom z Varhaňoviec. H. Weisová, ktorá mala žiť v Nitre, dostala tiež falošný krstný list. In NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority. Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku; Katedra všeobecných dejín FF UK, 2005, s. 79-80. ISBN 80-969242-3-0.

bezpečnostnými orgánmi neboli z obohacovania usvedčení. Najdôležitejším motívom bol pozitívny vplyv kresťanstva, formujúci myslenie, ale aj konanie veriacich. Vo svedectvách zachránených aj záchrancov sa práve odkaz na hlavné kresťanské prikázanie lásky k Bohu a bližnému objavuje najčastejšie. Biskup Gojdič povzbudzoval farára z Olšavice slovami o láske k bližnému, ktorá zaväzuje pomáhať.⁷² Podobne keď Zoltán Fleischer položil otázku svojim záchrancom z rodiny Krajiňákovcov o finančnom vyrovnaní za záchranu, ak prežijú vojnu. Odpoveď znela: „*Ak Pán Boh bude chcieť, zachráni vás aj nás. To je naša povinnosť.*“ Zoltánova dcéra Erika ich charakterizovala slovami: „*Boli to ľudia hlboko veriaci.*“⁷³

Kresťanská religiozita zohrávala dôležitú úlohu pri rozhodnutí pomôcť alebo pomoc bližnému odmietnuť. Dôležitý bol aj fakt, že ich záchrancovia vnímali v prvom rade ako bližných a až potom ako židovských spoluobčanov. Dialo sa to napriek masívnej propagande režimu na Slovensku. Kresťanská viera bola dôvodom ústretového postoja aj u záchrancov z ostatných kresťanských cirkví. Dokonca aj vtedy, keď za pomoc zachránení platili. Podľa výpovedí viacerých preživších peniaze pri rozhodovaní záchrancu nezohrávali najdôležitejšiu úlohu. Samotní záchrancovia ako najčastejší dôvod pomôcť uvádzali princípy humanity a kresťanskú vieru.⁷⁴

Vzájomné spolužitie gréckokatolíkov a Židov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 bolo podmienené geografickým rozmiestnením farností gréckokatolíckej cirkvi, ktoré sa nachádzali prevažne na východe Slovenska, kde zároveň žila tretina židovského obyvateľstva. Pri vyhľadávaní pomoci zo strany rasovo prenasledovaných osôb v gréckokatolíckej cirkvi zohral dôležitú úlohu opozičný postoj oficiálneho vedenia cirkvi a špecifické prejavy biskupa Pavla Petra Gojdiča voči režimu slovenského štátu v súvislosti s tzv. riešením židovskej otázky.

Formy preukázanej pomoci židovskému obyvateľstvu zo strany duchovenstva a veriacich neboli vopred dané, ale tvorili sa vzhľadom na reštriktívne opatrenia štátnych orgánov postupne. Okolnosti teda viedli k vytvoreniu viacerých možností pomoci. Išlo o udeľovanie krstu alebo vystavovanie nepravých krstných listov zo strany kresťanských duchovných; ukrývanie cenností; vybavovanie prezidentských výnimiek a poskytovanie úkrytu pred prenasledovateľmi.

Výsledky rozboru pramenného materiálu potvrdili dôležité a inšpiratívne pôsobenie prešovského biskupa Gojdiča na kňazov a veriacich, ktoré ich viedlo k pozitívnemu postoju voči rasovo prenasledovaným Židom. Primárnym motívom však bola kresťanská viera a z nej vyplývajúci humanizmus. Sekundárne bol motivujúci aj opozičný postoj voči režimu slovenského štátu a nemožno vylúčiť ani finančný prospech. Príklady preukázanej pomoci možno dokumentovať na konkrétnych osobách, ktoré poskytli

72 OAA, Svedectvo Andreja Fila zo dňa 20. decembra 2006.

73 OAA, Svedectvo Eriky Kleinovej, rod. Fleischerovej zo dňa 16. januára 1996.

74 KUBATOVÁ, Hana. *Nepokradeš! Nálady a postoje slovenské spoločnosti k židovské otázce, 1938-1945.* Praha : Academia, 2013, s. 173. ISBN 978-80-200-2230-1.

pomoc židovskému obyvateľstvu a ich konanie viedlo k záchrane života alebo vytvoreniu tejto možnosti.

Pozornosť si zaslúži problematika preukázanej pomoci gréckokatolíckych veriacich Židom v obci Oľšavica. Pod vedením miestneho kňaza zachránili na prelome rokov 1944 – 1945 niekoľko desiatok rasovo a politicky prenasledovaných osôb. Spomedzi obyvateľov obce je v súčasnosti identifikovaných 21 záchrancov a 62 zachránených.

Čo sa týka rozsahu poskytnutej pomoci, možno hovoriť o stovkách rasovo prenasledovaných osôb, ale určitý počet zachránených je krajne zložitý, keďže zdokumentovaných bolo zatiaľ len niekoľko desiatok prípadov. Väčšina tých, ktorým gréckokatolíci poskytli pomoc, zostáva v anonymite a potvrdenie ich záchrany vytvára ďalší priestor na pokračovanie výskumu predmetnej problematiky.

GRIECHISCH-KATHOLISCHE KIRCHE UND DIE JUDEN IN DER SLOWAKEI, IN DEN JAHREN 1939 – 1945

PETER BORZA

Die Wirkung der griechisch-katholischen Kirche in den Jahren 1939 – 1945 wurde durch mehrere Faktoren beeinflusst. An erster Stelle wurde es die s.g. Lösung der Ruthenian Frage, die den Bischof Pavel Peter Gojdič und die griechisch-katholische Kirche, in die Opposition herrschenden Regime geschickt hatte. Die klaren Bischöfen Meinungen über antisemitische Politik haben dazu auch beigetragen. Die griechischen Katholiken wurden mit restriktiven Massnahmen der Regierung und des Gaugrafen von Šariš – Zemplín Gau konfrontiert. Sie werden vor allem in den Bereichen Bildung, Finanzierung der Kirche und Verfolgung von Bischof und ausgewählten Priestern gezeigt.

Die jüdische Gemeinde in der Slowakei erlebte die tragischste Periode ihrer Geschichte in diesen Jahren. Die positiven Umstände des Lebens in der Tschechoslowakei wurden von antisemitischen Aktionen des autoritären Regimes ersetzt. Die brachten progressive Verarmung der jüdischen Bevölkerung, die sich am Gesellschaftsrand geraten hat, in der Position der Bürger zweiter Klasse. Schließlich herrschenden Kreise in Zusammenarbeit mit dem Dritten Reich, kamen zur letzten Schlussphase, s.g. Lösung der Judenfrage durch die gewaltsame Vertreibung der Juden aus dem Land zwischen 1942 und 1944. Die volle Tragödie halfen verhindern opferbereitende Bürger der Slowakei, die mit dem Prozess nicht einverstanden wurden und versuchten den, mit Verfügung stehenden Mitteln, zu vermeiden. Unter denen waren auch zahlreiche griechischen Katholiken.

Die klare und frühe Stellungnahme von Bischof Gojdič, gegen die Rassenpolitik des Staates, schien im Prozess der Leistung der Hilfe den Juden, von der griechisch-katholischen Kirche, als schwerpunktmässig. Des Bischofs aussergewöhnlichen Charakterzüge offenbaren sich als eine starke Inspiration, für das Nachmachen seinen heroischen Haltungen und Handlungen. Der Rettungsprozess von Juden enthielt mehrere Formen, beginnend von öffentlichen Ausdrücken zu ihren Gunsten, durch die Verbergung der Wertsachen, Taufen, bis zur Verbergung von Personen, und das auch mit dem Risiko des Verlusts von eigenen Leben. Das Motiv für so mutige Handlung war weitgehend der Christenglaube, inspirierende Auswirkungen von Bischof Gojdič und die allgemeine Unzufriedenheit mit der Rassenpolitik des herrschenden Regimes. Auch dank dem wur-

den in der Slowakei mit der Hilfe von griechischen Katholiken, mehr Zehnten sogar Hunderten von unschuldigen Leben gerettet.

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Filozofická fakulta, Katedra histórie
Moyzesova 9, 040 59 Košice
e-mail: peter.borza@upjs.sk